

Також забувається, що зберігання певних творчих вартостей вимагає нероз'язного більшого напруження чим виладовування за всяку ціну своїх неогомованих енергій — або демагогічне грання на тих неоформлених хаотичних почуваннях.

Позитивне громадське будівництво поступає черепашиним ходом і є вислідом великих напружень волі й розуму цілих генерацій і не дає зразу на зовні ніяких блискучих ефектів. Його можна би порівняти з камяним будівництвом: вони ростуть поволі зі знанням архітектів, згори усталеного пляну, відповідного добору матеріялу, терену і... вимагають довгої, впертої та організованої боротьби з противною природою.

Натомість дуже скоро повстають ріжні „всенародні, масові“ фаєрверки. Їх можна би порівняти з розташованням шатер в таборі. В мить такі шатра порозставляювані, без значного напруження, без знання, без добору й обробітки матеріялу, на якімнебудь терені. І ось... уже маячать хоруговки, уже грають сурми, уже перед нами пишається пестра кольористична картина.

Але мурована будівля стоїть століттями та генераціями — хоч її початок дуже прозаїчний і мало ефектовний — а таборові шатра з їх пестрим, притягаючим, романтичним початком побудовані тільки на... години... дні...

Отже не можна називати повільну й утяжливу консервативну громадську працю опортунізмом — тому тільки, що вона не потурає хвилиним емоціям, або тому, що вона радить мужно ті емоціональні подражнення гамувати і на громадсько-творчу працю обертати.

Бо на чімсь твердішим повстають сильні громадські організми, чим на... емоціях, ілюзіях і сліпих фанатизмах, коли їх до того ще нічого ясного не оформлює.

Степан Смалъ Стоцький.

Українська мова.

Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети.
(Докінчення).

І наслідки реформації в західній Європі далися відчуті серед українського народу. Пішли й інші, ліпші, частіші переклади Письма Святого (Пересопницька Євангелія 1556—1561, Крехівський Апостол 1560-их р., Євангелія Тяпинського 1570-их р., Новий Завіт Негалевського 1581), друкувалися полемічні розправи. Ширші шари цікавляться новими питаннями. Від того зростає книжкова і літературна продукція.

II). Річ ясна, що „руська“ (українська) мова, щоб могла служити своїм новим завданням, мова друкованої книжки, яка шукала як найбільшого збуту, мусіла зробитися більш приступ-

ною геть усім верствам народу: вона мусіла з одного боку на-близитися до звичайної, поточної, „простої“ мови „людей посполитих“, з другого боку вона збогачується виразами вищої шкільної освіти і в школах все більше виправляється. Бо хоч в школах руська мова як загально зрозуміла не була ще тоді окремим предметом науки, то практично цією мовою таки там послуговувалися при навчанні реторики, діялектики, піїтики і п. і вона тим самим вигладжувалася. Вона уживалася, як бачимо з граматики Смотрицького, і для викладу церковнослов'янської граматики і церковнослов'янського словника. В цій мові друкуються вже і великі підручники богословської науки, проповіді, підручники історичні і т. д. — З початку вона ще не зовсім чиста. В ній помічаємо ще також досить значний вплив польської мови, бо Русь жила тоді в державнім звязку з Польщею. Це відноситься більше до синтактичної її будови і стилістики ніж до засобу слів і їх форм. Польська мова була також здебільшого посередницею в присвоєнні тих чужих слів, що переходили на Русь з заходу з вищою освітою. Нові складові її елементи — мова „проста людей посполитих“ і польський вплив — спливаються з дотеперішною письменною мовою (переважно канцелярською) головню через школи досить гармонійно до купи, так що в писаннях *Вишенського, Ставровецького, Галятовського, Радивиловського, Самовидця*, в *комічних інтермедіях*, великодних і різдвяних *віршах* і т. д. видна вже в ній досить значна *одностайність і унормованість* і нею однаково послуговуються письменники на *цілій території* українського народу, чи у Львові, чи в Києві, чи на Гетьманщині, чи на Запорожжю. Вона уявляє собою вже *нову всенародню літературну мову українську* в своїх початках. В історичних високопоетичних козацьких думках, у *віршах Мазепи* і всяких анонімних *віршах бурсаків-поетів* і народних піснях взагалі вона так вироблена і вигладжена, що мова Енеїди Котляревського (1798) не є нічим новим, тільки дальшим продовженням розвиткових тенденцій тої нової літературної мови української, що її початки сягають аж до XVI. в. Новість доби української літератури, що починається Котляревським, лежить не в його мові, а в нових літературно-історичних явищах, в новім змісті його творів. Порів. мою розвідку: „Українська літературна мова“, надруковану в „Україні“, Київ, 1928).

12. Великий розмах розвитку цієї нової української літературної мови трохи ослаб, відколи багато українських учених і знаменитих письменників, як Епифаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Дамаскин Птицький, Симеон Полоцький, Гаврило Домецький, Степан Яворський, Дмитро Ростовський, Теофан Прокопович і и., з України перейшло в Московщину. Туди вони понесли вищу освіту, там залюбки читалися їх твори, а мова українська стала повитухою при народинах нової московської письменної мови. Але для української мови вийшла з того ще й та шкода, що зі зростом політичної сили Московщини і на Україні дехто з письменників почав пристосовувати

свою мову до московського типу тим більше, що з Москви 1720, 1740. р. вийшли цензурні заборони „окремого нарѣчя“, цебто української мови. Це відносилось головню до творів церковного змісту. Але Москва крім того остро приказала, щоби богослужбні книги читалися і на Україні з московською вимовою та щоби в Києво-Могилянській Академії і в інших школах послуговувалися мовою московською. Від того часу українська мова розвивається далі тільки в друкованих книгах „уніятських“ письменників і в уніятських школах. В уніятських церквах богослужбні тексти вимовлялися і далі, як з давна бувало, на український лад, доки Росія і уніятської церкви не зліквідувала. Крім того традиції колишнього гарного розвитку письменної української мови находили і далі живий вираз в рукописній віршованій і прозовій літературі, виданій здебільшого аж в останніх часах. Мова ставала очевидячки чим раз краща і чистіша, більш народна, бо церковщина своєю московською вимовою відчужилася Україні, а польщина вже не сягала своїм впливом на Україну.

13. В новочасній літературі, почавши від знаменитої гумористичної епопеї української *Енеїди Котляревського* (1798), з новими предметами тої літератури, що ворушили всіми струнами людського чуття, знання і свідомости, в мистецькій оправі великих талантів як *Шевченко, Куліш, Федькович, Франко, Олесь Леся Українка, Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Нечуй-Левицький, Коцюбинський* і багато-багато других змогутніла здібність українського слова, поетичного і прозового, на протязі ХІХ. в. до виконання найвищих завдань служби добру народа, красоти і правді. Вже не тільки з казальниці, але і театральної сцени, університетської катедри, з парламентарної трибуни і всюди в публичнім життю загомонило воно своєю могутньою силою. Царська заборона 1876. р. не була вже в силі його розмаху спинити. В недержавнім народі збудило воно нестримне бажання повної волі себе і самостійної державности для українського народу.

14. Як предмет шкільної науки вимагала українська письменна мова граматичного оброблення і упорядкування свого правопису. Появилися граматики шкільні *Огоновського, Смаль Стоцького-Гартнера, Тимченка, Сімовича, Синявського...* Почалися і наукові її досліди *Мікловича, Потєбні, Житецького, Огоновського, Степана Смаль Стоцького, Кримського, Тимченка, Романа Смаль Стоцького, Сімовича* і и. Фонетичний опис української мови або поодиноких її говорів подали *Брох, Смаль Стоцький, Гартнер, Зілинський, Олена Курило, Синявський* і и. Першу наукову граматику уложили і видали в німецькій мові 1913. р. *Смаль Стоцький-Гартнер*, а почасти і *Кульбакін* (в російській мові) 1919. Появилися словники *Желеховського, Уманія і спілки, Грінченка* і и. Замість більш або менш історичного, „етимольогічного“ правопису прийнявся в засаді правопис фонетичний, якого з невеликими змінами тепер загально уживають.

15. В цій останній добі, зазначені вже в попередущій добі, явища і розиткові тенденції української мови дорешти дозрівають, оформлюються в норми і закони, а крім того витворюються в ній дальші, нові характеристичні признаки:

1. *свѣ* із *свѣ*, *свѣя* із *свѣя* (сѣміх, сѣпів, цѣвяшок..., але свѣй із свѣй...);

2. нові дифтонги з голосівки враз з наступним *л* (в однім складі): *ав, ев, ів, ив, ов, ув*;

3. *ч, ж, ш, щ* ствердло, а також і *р*;

4. в прикметниковій відміні стягається в закінченнях *ая* в *а*, *оє* в *е*, *ую* в *у*, *ії* (*иї*) в *і*, так само в 3. ос. одн. *ає* скорочується часто в *а* (чита, нема...);

5. *о* без наголосу звужується в вимові (часто вже і в письмі) на *у*, а *е* на *и*;

6. з чужими словами прийнялася чужа шелестівка *ф*;

7. перед *у* в назвуку приставляється *в* (*вулиця...*, тому також *він* з *вун*, *вівця* — *овець* з *вувця*);

8. *к, г, х* мають перед *і, и, е* більш піднебінну артикуляцію; в прикметниковім наростку — *ьскъ* правильне помягчення — *ський*;

9. тільки м'які наростки — *ець, — ця, — иця*;

10. *л* відпадає в формі перфекта після *п, б, с, з, р, г, к*, а також після *д* (новий закон: *зблід* супроти старого *крав*);

11. перед назвуковим *а* часто приставляється *г*;

12. замість *з* часто *дз*, зам. *ж*—*дж*;

13. ненаголошені голосівки (*і, и, е*) в назвуку і визвуку часто відпадають: голка, грати, будь, більш, щоб...

14. приіменники і приставки *с, из* злилися до купи в *з*; *от* стало *од, від*;

15. футурум приймає форму: дісіменник в сполуці з *буду* або дісіменник в сполуці з *му*;

16. в відмінюванні іменників і дієслів виявляються скрізь наслідки нових звукових законів (ікання, випад, вставка, асиміляція, помягчення і и.); наголошування або ненаголошування голосівок і сила аналогії спричинили досить великі зміни у вигляді форм (н. пр. на коні, на землі, в полі, дат. одн. муж.—*ові*, печу — печуть, можу — можуть, печи — печіть, поможи — поможіть, пекти, могти, ївши, укравши, виплівши, бути, був...);

17. заіменникова і прикметникова відміна вповні вирівналися;

18. імператив скорочується: будь — будьте, вір — вірте, любіте — любіть...

19. в перфектум форми помічного дієслова затратилися; залишилося *є* для усіх осіб; копуля взагалі занепадає;

20. конюнктив з частицею *би* (*б*);

21. в словотворі багато старих наростків стратило словотворчу силу, повстає багато нових наростків, повстає нова категорія муж. іменників на — *о* й іменників з прикметниковим виглядом; особливо характеристичне дуже тонке відтінювання

всіх ступнів здрібнілості і погрубування; своя система творення родових прізвищ, дієслівних видів;

22. безпідметові речення сильно розмножуються;

23. генетив поширюється на кошт акузатива, особливо в реченнях заперечених;

24. поширюється присудковий інструменталь;

25. що перебирає функцію відносного заіменника;

26. дієменникові речення при злучниках;

27. нові приіменники, великі зміни в засобі злучників і т. д.

16. Отак українська мова на протязі століть витворила свою власну згукову, фонологічну і морфологічну, словотворну і синтактичну систему, як це докладно показано в моїй науковій граматиці. Спільні, віковим самостійним розвитком скристалізовані норми показують властивий їй характер та відмежовують її як специфічний твір психофізичних сил українського народу супроти інших словянських мов як окрему одиницю. Цей характер виявляється назверху особливо в звуковій системі тим, що хоч шелестівок в українській мові багато, то вона не терпить таких шелестівкових сполук, які тяжко було б вимовити. Підставою складів є тільки повні, чисті, кріпко і докладно артикуловані голо-сівки. Кожний склад гомонить повно і ясно. Склади чергуються з собою в легенькім, лагіднім хвилюванні, бо український наголос тільки слабо зосередкований на своїм складі, він поодинокі склади координує, а не субординує один другому, чинник тональності, а не експіраторна сила в нім перемагає, тому наголос слів буває немов лябильний, тому довгих і коротких, глухих або зредукованих голосівок українська мова не знає. Рухомий наголос, підвищення наголосу на наголошених, а пониження на ненаголошених складах, робить мову мельодійною. Переважна потреба говорення на досить далекі віддалення (село, степ!) відбилася користно на артикуляції звуків та складів, умістила їх головню в передній половині рота, який нормально більш роззявляється, ніж звичайно буває при менш голосній розмові. — В обнови і розмножуванні засобу слів помічається велика жвавість творчих сил, в метафорній творчості перевага хліборобського світогляду. Велике багатство форм, але прозорість морфологічної системи. В синтактичнім виразі поєдінчність, проста, незамотність. Це мова хліборобсько-козацької культури, чим пояснюється при могутнім розвиткові розмаху все таки більша консервативність ніж у інших словянських мовах.

17. І в межах української мови говорять про діалекти. Українською діалектологією займалися *Михальчук, Верхратський, Соболевський, Зілінський, Кримський, Ганцов, Олена Курило, Синявський* і и. Хоч все ще бракує нам до того потрібного, добре обробленого матеріалу, ділять українську мову на діалекти і сперечаються за такі поділи. Велика хиба тих поділів лежить в тім, що вони не беруть на увагу тих спільних, віковим самостійним розвитком скристалізованих норм української мови, що характеризують її як *одностайну цілість*, як мову з певним, тільки їй

властивим обличчям, як літературну мову, а показують навмання здебільшого тільки фонетичні, рідко коли ще й морфологічні явища на ширшій або вузшій території, заселеній українським народом, не маючи при тім критерія, що на тих явищах є дійсно відмінного від норм української мови як цілоти та які відступлення від загальних норм української мови дають підставу установляти діалектичні відміни. Це робить таке вражіння, як би у діалектологів українська мова зі своїми характеристичними прикметами ще зовсім не існувала, а на її території були б собі тільки трохи не в кожному селі і присілку окремі говори.

Маючи перед очима усе те, що нам досі відоме про українські говори, мусимо признати, що *Соболевський* (Очерк русской диалектологии 1892) ще найвірніше представляє дійсний стан, кажучи, що на великій українській території з виїмкою пограничних смуг, де чути більш або менш (під впливом сусідських мов) забарвлені говори, говориться *одним, однотайним українсько-галицьким діалектом*, т. зн., що про властиві діалекти в одній однотайній українській мові — це ж і є той один, однотайний „українсько-галицький діалект“ *Соболевського* — говорити нема підстави. Невеликі різниці між говорами української мови даються звести головню до того, що одні, більш консервативні говори, ставлять більший опір силі аналогії, яка в інших говорах пре дальше наперед і може повеличатися тут меншими, там більшими успіхами. Письменна мова нівелює ті різниці і удержує однотайність української мови та її повне розуміння на цілій території, замешканій українським народом. Так було в давнині, так є і тепер. Віддавна беруть участь трохи не усі говори у формуванні норм письменної мови, яка з одного боку підганяє надто консервативні говори наперед, з другого боку здержує розмах надто поступових і таким чином обєднує в собі без насильства характеристичні прикмети української мови.

Книга — се найліпший приятель людини,
бо робить їй багато доброго — а не вимагає
за це нічого.

КНИГАРНЯ „РІДНОЇ ШКОЛИ“ Львів, вул Сикстуська ч. 20.